

ДОСЛІДЖЕННЯ ТИПОЛОГІЇ ДІАЛЕКТНОЇ ЛЕКСИКИ

У статті розглянуто типологічну класифікацію діалектної лексики закарпатських говірок. З'ясовано семантичну структуру лексики-тематичної групи назв одягу.

Ключові слова: типологічна класифікація мов, типологія мови, лексико-тематична група, діалектна система.

Типологічна характеристика лексичних одиниць входить до актуальних завдань української діалектології. У цьому аспекті особливе значення надається типології лексики, зафіксованої у живому діалектному мовленні.

Діалектне мовлення жителів закарпатського регіону в типологічному аспекті ще не було об'єктом окремих досліджень, хоч проблеми лексики Карпатського регіону здавна були в полі зору вітчизняних та зарубіжних мовознавців (І. Г. Верхратський «Про говір галицьких лемків»; І. С. Свенціцький «Бойківський говір села Бітля»; І. А. Панькевич «Українські говори Підкарпатської Русі і сумежних областей»; «Нарис історії українських закарпатських говорів, ч.1(Фонетика)»; «До питання генези українських лемківських говорів»; В. В. Кобилянський «Гуцульський говір і його відношення до говору Покуття»; М. Й. Онишкевич «Словник бойківських говірок ч. 1–2»; С. П. Бевзенко «Українська діалектологія»; Й.О. Дзєндзелівський, «Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області УРСР (Лексика), ч. 1–3»; Л. Діже «Очерки по истории закарпатских говорив»; В. В. Німчук «Карпатоукраинские-южнославянские языковые параллели и тождества (история и перспективы проблемы)» та ін.).

Прагнення до виявлення спільного та відмінного в українській діалектології й призвело до виникнення в лінгвістиці окремого розділу – лінгвістична типологія, яка досліджує спільні та відмінні ознаки будови мов незалежно від їх спорідненості.

«Типологічна класифікація мов – це класифікація їх за типом, що характеризує основні властивості структури мови. У типологічній класифікації мов тип є особливим методологічним засобом, завдяки якому можна відтворити теоретичну модель реально існуючої мови. Тип виступає як абстрактний еталон, особливий ідеальний об'єкт, який не реалізується у дійсності у чистому вигляді, бо конкретна мова може поєднувати в своїй структурі риси різних мовних типів. Оскільки кожна мова по суті багатотипологічна, слід зважити на ступінь наявності в ній того чи іншого типу, отже, типологічна характеристика мови набуває і кількісної інтерпретації» [8, 686].

Засновниками типологічної класифікації мов були німецькі мовознавці Фрідріх і Август Шлегелі. У 1808 р. Фрідріх Шлегель опублікував працю «Про мову і мудрість індійців», у якій звернув увагу на відмінність у структурах мов і виділив дві групи мов: флективні (які мають флексії) і нефлективні (які не мають флексій). Август Шлегель доопрацював цю класифікацію і виділив три групи мов: аморфні (мови без афіксів), афіксальні та флективні. Він також поділив усі мови на синтетичні (більш ранні) та аналітичні (пізніші).

Найвичерпнішу типологічну класифікацію, яка не втратила своєї цінності й досі, розробив В. Гумбольдт. Узавши за основу класифікацію А. Шлегеля, він поділив усі мови на чотири типи: ізолюючі (кореневі), аглютинативні, інкорпоруючі та флективні [5, 322].

Пізніше з'являються інші типології, в основу яких покладені різні ознаки (наявність чи відсутність тонів, система голосних, порядок слів у реченні тощо). За таким підходом, що одержав назву характерологічного, одна й та сама мова залежно від основи класифікації потрапляє в різні типи. У 1921 р. Е. Сепір запропонував типологію мов, в основу якої покладено способи вираження в мові різних типів значень; техніку поєднання морфем; наявність чергування звуків; рівень складності граматичних форм, ступінь синтезу слова [6, 221].

І. О. Бодуен де Куртене, вважав, що мови можуть порівнюватися незалежно від їх спорідненості та від історичного зв'язку між ними. Мовознавці знаходять спільні риси, зміни, історичні процеси та процеси переродження в мовах різних за походженням історично та географічно. Отже, постійно постають питання про спільне і відмінне в будові мов та в їхньому еволюційному розвитку [1, 123].

На думку С. Д. Кацнельсона, типологія мови – це розділ мовознавства, що вивчає порівняння мов з метою виявлення спільних закономірностей мовної будови [4, 78].

В. Г. Гак дає визначення порівняльній типології, як розділу мовознавства, що вивчає мову у зіставленні з іншими мовами з метою встановлення особливостей, що притаманні певним мовам, а також спільного та відмінного між ними [2, 131].

Отже, наведені визначення хоч і різняться між собою частково, але формулюють три основні завдання типологічних досліджень:

- 1) виявлення спільних закономірностей мовної будови;
- 2) виявлення особливостей притаманних цим мовам, загальних закономірностей, що спостерігаються у будові мов;
- 3) виявлення спільного та відмінного між мовами.

Ці завдання взаємопов'язані і не існують окремо одне від одного, бо вони зумовлені спільними закономірностями кожної мови. Як визначення, так і завдання лінгвістичної типології доповнюють одне одного. Це доповнення зумовлене тим фактом, що термін «лінгвістична типологія» вчені розмежовують на три поняття: 1) типологія як наука, що вивчає окремі типи в мові, які визначають найсуттєвіші і найбільш специфічні властивості живої мови; 2) типологія мови як її будова, що розглядається шляхом дослідження типів мови (типологія тієї чи іншої мови або груп мов, типологія окремих рівнів та категорій – «типологія семантики» та ін.); 3) типологія як принцип організації мовного матеріалу, що дозволяє зіставити типологічний опис цієї мови.

Для того, щоб виявити причини спільного та відмінного між мовами, необхідно визначити характерні особливості спільних закономірностей будови кожної із порівнюваних мов [7, 98].

Проблема мовної типології тісно пов'язана із зіставним методом. Цей метод застосовується для вивчення будь-яких споріднених та неспоріднених мов. Головним його предметом є дослідження структури мови в її подібностях та відмінностях. Зіставний метод – це ніби зворотний бік порівняльно-історичного: якщо порівняльно-історичний метод має на меті встановлювати відповідності, то зіставний насамперед шукає відмінності. Зіставний метод доцільний у вивченні споріднених, і особливо близькоспоріднених мов, оскільки їхні контрастні ознаки чітко виявляються на тлі подібних [6, 219]. Дослідження типології діалектних систем Закарпаття, зокрема лексико-тематичної групи на позначення одягу здійснюється зіставним методом.

Матеріалом для статті послужила тематична група назв одягу, яка є одним із найдавніших пластів лексичного фонду говірок Закарпаття, що зберігає інформацію про духовну і матеріальну культуру носіїв мови. Вона постійно зазнає змін, зумовлених позамовними чинниками. На формування самого одягу та його назв мали вплив різні фактори: природні умови, культурна спадщина попередніх поколінь, культурні взаємини з іншими народами, мистецькі здобутки, технології виробництва, спосіб життя народу, його національні особливості, релігія та інше.

У найменуваннях одягу в закарпатських говірках часто наявні запозичення з інших мов. Це пов'язано з тим, що мода на одяг та тканину, з якої він пошитий, весь час змінюється, тому і відбувається взаємопроникнення іншомовних слів з однієї мови в іншу. Найбільше запозичень у закарпатських говірках – від країн-сусідів: Румунії, Угорщини, Словаччини [3, 31–33].

Лексико-тематичну групу назв одягу, презентує найменування самої тематичної групи – лексема *цур'а*, яка запозичена з угорської мови і відома іншим фінським мовам. У досліджуваній говірці с. Приборжавського слово *цур'а* виражає узагальнювальну семантику назв одягу. У Словнику української мови слово *цур'а* не зазначено, але подано паронім до нього: «*цур-цур* – уживається для заборони торкатися чого-небудь, брати, привласнювати що-небудь, робити щось...; *цур'а* – лахміття...» (СУМ 11, 252). У говірці с. Приборжавського мова інтерпретує *цур'а* у іншому значенні, більш загальному. А для позначення лахміття використовується прикметник – *цуравий*, що є похідним від кореневої лексеми, яка може вживатися у словосполученнях *цуравоє цуря*, *пурваноє цуря*, *лепавоє цуря*, *умащеноє цуря*. Отже, метод зіставлення та порівняння лексеми *цур'а* на позначення одягу, що широко представлена у говірках Закарпаття дає змогу виявити, відмінні риси вимови, які чітко виявлені у кінці слова: у Словнику української мови – *цур-а*, а у діалекті – *цур'а*. Хоч, при творенні прикметника *цуравоє* пом'якшення зникає. За допомогою типологічної характеристики, можна говорити про повне запозичення та функціонування слова *цур'а* та його значення на теренах Закарпаття.

Крім того, назви самого одягу у діалектній системі Закарпаття теж суттєво відрізняються від літературної мови. М. Дерке зазначає, що лексема *сукня* поширена на всій території Закарпатської області у значенні спідниця, а літературне слово *спідниця* інтерпретує у досліджуваній говірці як *вітан*, або *платя*. У живій народній мові частіше функціонує *вітан* серед старшого покоління, а слово *плаття* серед молодшого. Наприклад: *треба ми купити вітан* (с. Приборжавське); *Треба ми купити платя* (с. Приборжавське).

У літературній мові лексема *сукня* вважається слов'янським запозиченням, а в говірках Закарпаття – угорським. Обидва слова літературні. Сукня – жіночий одяг, верхня частина якого, що відповідає кофті, становить єдине ціле з нижньою, що відповідає спідниці. Спідниця – жіночий одяг, що покриває фігуру від талії до низу. (СУМ 9, 830,522).

Лексема *спунниця* (спідниця), в закарпатських говірках вживається у значенні спідньої спідниці, яку одягають під вбрання (*Пуд сись вітан треба брати спунницю*).

Отже, типологічне дослідження говірок вимагає глибинного аналізу внутрішньої форми слова, який дасть змогу виявити типологічну спільність чи відмінність зіставлених говірок.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бодуен де Куртене И.О. Избранные труды по общему языкознанию / И.О. Бодуен де Куртене. – Т.1. – М. : Академия наук СССР, 1963. – 384 с.
2. Гак В.Г. Сравнительная типология французского и русского языков / В.Г. Гак. – Ленинград : Просвещение, 1976. – 286 с.
3. Дерке М. Слов'янські запозичення назв одягу в угорських говорах Закарпаття / М. Дерке // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. – Ужгород : Вид-во «ЛІРА», 2003. – С. 31–33.
4. Кацнельсон С.Д. Типология языка и речевое мышление / С.Д. Кацнельсон. – Ленинград : Наука, 1972. – 213 с.
5. Кочерган М.П. Вступ до мовознавства / М.П. Кочерган. – К. : Академія, 2001. – 361 с.
6. Кочерган М.П. Загальне мовознавство / М.П. Кочерган. – К. : Академія, 2003. – 464 с.
7. Крушельницкая К.Г. Очерки по сопоставительной грамматике немецкого и русского языков / Р. Крушельницкая. – [2-е изд.]. – М. : изд-во лит. по ин. яз., 1989. – 267 с.
8. Семчинський С.В. Типологічна класифікація мов / С.В. Семчинський // Українська мова : Енциклопедія / [редкол. : Русанівський В.М. (співголова), Тараненко О.О. (співголова), М.П. Зяблюк та ін.]. – К. : Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М.П. Бажана, 2004. – С. 686–687.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ І ЇХ УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

СУМ Грінченко – Словник української мови : у 4 т. / Б.Д. Грінченко. – К. : Академія наук Української РСР, 1009. – Т. 4. – 568 с.

СУМ 11 – Словник української мови : в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства / за ред. І.К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1970–1980.

В статтє рассмотрена типологическая классификация диалектной лексики закарпатских говоров. Выяснено семантическую структуру лексики-тематической группы названий одежды

Ключевые слова: типологическая классификация языков, типология языка, лексико-тематическая группа, диалектная система

The article considers the typological classification of the dialectal vocabulary Transcarpathian dialects. Clarified the semantic structure of lexicic theme group names service

Keywords: typological classification of languages, language typology, lexical-thematic group, dialect system.